

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Günümüz Arap Dünyasında Hadis Usulü Tartışmaları

İbrahim Koç

Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021, 341 sayfa.

Hadis usulü, rivayetlerin doğru bir şekilde nakdedilmesini sağlamak maksadıyla uygulanması gereken kuralları ve bunlarla ilgili terimleri konu edinen ilim dalıdır. Hadis usulü çerçevesinde ele alınan ve belirli bir gelişim sürecinin mahsulü olan kural ve terimler zaman içinde farklı âlimler tarafından tartışılmıştır. Bunun sonucunda bazı konular üzerinde ittifak edilmiş sonuçlara ulaşılırken kimi meseleler hakkında tartışmaların devam ettiği görülmektedir. Günümüz Arap dünyasında yapılan usul ile ilgili tartışmalar da bir yandan öteden beri tartışılagelen konular mihverinde dönerken bir yandan da daha önce tartışma konusu olmamış, modernizm ile ortaya çıkan yeni konular ekseninde cereyan etmektedir. İbrahim Koç bu kitabında, söz konusu tartışmaları muhtelif müelliflerin görüşlerini birbiriyle ilişkilendirerek bir arada takdim etmektedir. Günümüz Arap dünyasında yazılan geniş bir literatürü incelediği görülen Koç, söz konusu külliyata ulaşabilmek için Dubai'de Hamza el-Melibâri'nin görev yaptığı fakültede çalışmalar yaptığını ve bölgedeki kütüphaneden istifade ettiğini eserinin önsözünde belirtmiştir.

Bir giriş ve üç bölümden müteşekkil eserin giriş bölümünde yazar çok kısa şekilde eserin konusu ve içeriği ile eserde kullandığı metottan söz etmekte, dönem olarak 1980 yılı ve sonrası ile sınırladığı çalışmasında genellikle tümevarım metodunu kullandığından bahsetmektedir. Aynı bölümde kullandığı kaynaklara da değinen Koç, günümüz Arap dünyasındaki tartışmaları takip ettiği bazı eserlerin yazarları ile birlikte isimlerini zikretmiş, ardından bu tartışmaları değerlendirirken kullandığı mütekaddim ve müteahhir bazı hadis usulü eserleri ile il ve ricâl ilmine dair birkaç esere yer vermiştir.

Eserin birinci bölümü "Günümüz Arap Dünyasında Mütekaddimün-Müteahhirün İle İlgili Tartışmalar" başlığını taşımaktadır. Bu bağlamda öncelikle bu iki kavramın anlamından söz eden yazar, konu ile ilgili tartışmaları üç açıdan ele almıştır. İlk olarak mütekaddimün ve müteahhirün dönemlerini

belirleme hususunda ihtilâf bulunduğunu belirten Koç, bu konudaki tartışmaları 'zamanı dikkate alan metotsal yaklaşım' ve 'zamanı dikkate almayan metotsal yaklaşım' şeklinde ikiye ayırarak incelemiştir. Buna göre zamanı dikkate alan metotsal yaklaşımı benimseyen günümüz Arap mütefekkirleri iki dönemin birbirinden ayrıldığı zaman konusunda kendi aralarında da ihtilâf hâlidir. Mütেকaddimûnun sonu ve müteahhîrûnun başlangıcı olarak kabul edilen dönemi Ebû Zehv, Şerif Hatîm, İbrâhim el-Lâhim gibi araştırmacılar hicrî III. asır; Ebû Şehbe, Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Seyyid Ahmed Abdülmecîd gibi mütefekkirler IV. asır; Muhammed Mustafa el-A'zamî IV. asrın ortası; Mustafa Ziyâurrahmân el-A'zamî IV. asrın sonu ile V. asrın ilk yarısı; Hamza Melibârî ise V. asır olarak ifade etmişlerdir. Bunların dışında mütেকaddimûn ile müteahhîrûn arasında zamansal bir ayrıma gitmeden iki dönem arasındaki metot farkına değinen Abdullah es-Sa'd, Türkî el-Gâmiz gibi araştırmacılar da bulunmaktadır (s. 23). Yazar sayılanlar da dâhil çeşitli araştırmacıların görüşlerine yer verdikten sonra değerlendirme kısmında bir de önemli hadis usulü âlimlerinin konu ile ilgili görüşlerine de kronolojik olarak kısaca temas etmiştir. Onun bu metodu bütün eser boyunca sürdürdüğü, ilk olarak günümüzdeki görüşlere yer verdikten sonra bunları değerlendirme sadedinde mütেকaddim ve müteahhîr âlimlerin görüşlerine kronolojik olarak yer verdiği ifade edilmelidir. İbrahim Koç bu bölümde ikinci olarak mütেকaddimûn ve müteahhîrûn âlimler arasındaki yöntem farkı bağlamında cerayan eden tartışmalara yer vermektedir. Bu konudaki tartışmaları da 'senedin zâhiriyle yetinilmesi', 'sahih hadisin ta'lili, zayıf hadisin tashîhi' ve 'hadislerin mütâbi ve şâhidlerle takviyesi' başlıkları altında ele alan yazar ilk olarak rivayetlerin değerlendirilmesinde senedin zâhiriyle yetinmekten söz etmektedir. Bu bağlamda gerçekleşen tartışmalar ise sahîh hadisin tanımına illet ve şâz olmama şartlarının eklenmesi ve râvilerin cerh-ta'dîl durumlarının bilinmesi ekseninde sürmektedir. Sahîh hadisin tanımına illet ve şâz olmama şartlarının eklenmesinin ademî olduğunu ileri süren Zehrânî'nin aksine Melibârî onun bu görüşünün yıkıcı etkileri olduğunu, mütেকaddim hadis âlimlerinin hadislere sadece râvinin genel durumuna bakarak değil, aynı zamanda illet ve şâz olmamasına da dikkat ederek hüküm verdikleri için müteahhîr âlimlerden ayrıldıklarını belirtmiştir (s. 32). Râvilerin cerh-ta'dîl durumlarının bilinmesi hakkındaki tartışmalar ise râvilerin söz konusu durumlarının rivayetlerindeki isabet ve hatalardan yola çıkılarak belirlendiği kanaatini benimseyenler ile rivayetlerinden bağımsız olarak bilindiği görüşünü paylaşılanlar arasında cereyan etmektedir (s. 35).

Sahîh hadisin ta'lili, zayıf hadisin tashîhi bağlamında bir hadis hakkında mütেকaddim âlimler ile müteahhîr âlimlerin farklı hükümler verebildikleri görülmektedir. Bu da söz konusu iki grup âlimin hadislerin tashîhi ya da ta'lilinde hangi kaidelere başvurdukları hakkında tartışmalara sebebiyet vermiştir. Yazar

konu ile ilgili tartışmalara önce genel olarak yer vermiş, daha sonra bunları 'zayıf râvinin tek kaldığı rivâyetin tashihi' ve 'rivâyetin amel ve hadisin vâkiine muhalif olması' başlıkları altında bu açılardan ele almıştır. Son olarak hadislerin mütâbi ve şâhidlerle takviyesi hakkındaki tartışmalara değinen yazar, bu başlıkların her birinde yukarıda da belirtildiği üzere günümüz âlimlerinin görüşlerini naklettikten sonra önceki âlimlerin görüşlerine de yer vermiştir.

Yazar birinci bölümde son olarak 'mütekaddimûnun rivâyetlerdeki özgünlüğü ve müteahhîrûnun onları taklidi tartışmaları'na temas etmiştir. Bu bağlamdaki tartışmalar müteahhîr hadis âlimlerinin mütekaddimûnu taklit ettiğini iddia edenler ile taklit etmediklerini, sadece onların görüşleri arasına tercih yaptıklarını savunanlar arasında gerçekleşmiştir. Taklitten kasıt tashih-taz'îf ve cerh-ta'dilde mütekaddimûna bağımlı olmak ve ittifak ettikleri hükümlerde onlara muhalefet edememektir. Günümüz Arap dünyasında mütekaddim âlimlerin görüş ve uygulamalarına dönülmesi gerektiğini savunanlar, müteahhîrûnun görüşlerinin onların görüşlerini nakzedemeyeceği görüşündedir. Müteahhîr âlimlerin de mütekaddimûn ile aynı ilmî seviyede olduğunu savunanlar ise müteahhîrûnun görüşlerinin mütekaddimûnun görüşlerini nakzedebileceği kanaatinde (s. 58).

Eserin "Hadis Usulü Konularıyla İlgili Tartışmalar" başlıklı ikinci bölümü hacim olarak eserde en fazla yer kaplayan bölümdür. Yaklaşık iki yüz sayfadan oluşan bu bölüm, altmış beş sayfadan müteşekkil birinci bölüm ile yaklaşık otuz sayfada ele alınan üçüncü bölüme nazaran sayfa bakımından açık ara öndedir. Yazar bu bölümde hadis usulünde en çok tartışılan dokuz konuyu önce günümüz Arap dünyasındaki araştırmacıların görüşleri çerçevesinde ele almış, ardından önceki muhaddislerin görüşlerine de yer vermiştir. Tartışmaların cereyan ettiği konular alt başlıklarla ayrıntılı olarak işlenen teferrüd, muhalefet, hadiste ziyâde, illet, şâz hadis, münker hadis, zayıf hadis, âhâd hadis ve hasen hadis konularıdır. Bu bağlamdaki tartışmalara en azından konu başlıkları üzerinden kısaca değinmek yerinde olacaktır. Yazar teferrüd konusundaki tartışmaları teferrüd eden râvinin durumunun rivayetine etkisi, sahih hadis tanımındaki şâz ve illetli olmama şartının teferrüdle ilgisi, ilk iki tabakada teferrüd ve üçüncü tabaka ve sonrasında teferrüd açılarından ele almıştır. Teferrüd meselesinde gerçekleşen tartışmaların mütekaddim ile müteahhîr âlimler arasında metot farkı olup olmadığına bina edildiğini belirten yazara göre, metot farkı olduğunu iddia edenler râvinin durumuna bakmadan karine ve delillere göre hüküm verildiğini savunmuş; metot farkı olmadığını iddia edenler ise râvi sika ise teferrüd ettiği hadisin kabul edileceği, zayıf ise reddedileceğini ortaya koymaya çalışmışlardır (s. 85). Yazar değerlendirme kısmında teferrüd edilip de mütekaddim ve müteahhîr âlimlerin farklı hükümler verdiği iki örnek rivayeti incelemiş, mütekaddimûnun zayıf saydığı hadisi müteahhîrûnun sahih kabul etme nedenini râvinin sika olması

ve müteahhirûnun senedin zahirine göre hüküm vermesi olarak açıklamıştır. Mütেকaddimûn ise karine ve delilleri de hesaba katarak hüküm verdikleri için hükümlerinde daha isabetlidir. Müteahhirûnun hükümlerinde hata ya da isabet edip etmedikleri ise onların çalışmalarını mütেকaddimûnun uygulamalarına arz etmekle bilinebilir (s. 93).

Muhalefet ile ilgili tartışmalar başlığında neyin muhalefet olarak değerlendirileceğine yönelik açıklamalara yer veren yazar, teferrüd ve illet meselesi ile bağlantılı olan muhalefet hakkındaki tartışmaların genellikle şâz, münker, muztarip ve illet konularında dile getirildiğini, bu yüzden eserde de bu başlıklar altında ele alınacağını belirtmiştir (s. 99). Akabinde yazar hadiste ziyade meselesini metinde ve senedde ziyade olarak iki kısımda ele almış, metinde ziyadeden söz ederken sikanın ziyadesi bağlamındaki tartışmalara yer vermiştir. Bu bağlamdaki tartışmalar müteahhirûn ile aynı görüşü paylaşarak sikanın ziyadesini mutlak olarak kabul edenler ile mütেকaddimûnun görüşünü benimseyerek karine ve delillere göre hüküm vermenin daha doğru olduğunu savunanlar arasında gerçekleşmiştir (s. 107). Yazar senedde ziyade konusundaki tartışmaları 'vasl ile irsâl ve ref ile vakfın teâruzu' ve 'mezîd fi muttasılı'l-esânîd' bakımından ele almış, sened ve metinde ziyâde konusundaki tartışmaları ise 'müdreç hadis', 'muztarib hadis', 'musahhaf-muharref' ve 'maktûb hadis' başlıkları altında değerlendirmiştir.

İlletle ilgili tartışmalar bağlamında öncelikle illetin sadece sika râvilerin rivayetlerinde meydana gelebileceğini savunanlar ile sika ya da zayıf râvilerin her ikisinin de rivayetlerinde gerçekleşebileceğini benimseyenler arasındaki tartışmalara yer verilmiştir. İletin sadece sikaların rivayetlerinde gerçekleşeceğini benimseyenler, müteahhirûnun illet tanımını esas aldıkları için bu görüşe kani olmuşlardır. İletin hem sika hem de zayıfların rivayetlerinde gerçekleşeceğini savunanlar ise mütেকaddimûnun ilel kitaplarındaki uygulamalarını esas almışlardır (s. 143-144). İkinci olarak illetin kâdih olması meselesine değinen yazar, müteahhir âlimlere göre illetin tümünün kâdih olmadığını, mütেকaddimûnun ise birçok hadisi kâdih olmayan illetle ta'lîl ettiğini belirtmektedir. Günümüz Arap dünyasında bazı âlimler müteahhirûnun görüşlerini benimseyerek ilel eserlerinde zikredilen bütün illet çeşitlerinin hadisin sıhhatine zarar vermeyeceğini söylemekte, bazıları ise hadiste illet varsa bunun hatadan kaynaklandığını, hatalı rivayetinde de zayıf kabul edileceğini ifade etmektedir (s. 152-153). İlet konusunda bir diğer tartışma noktası ise illetin gizli ve açık olmasıdır. Günümüzdeki bazı âlimler müteahhirûn tanımını benimsedikleri için illetin gizli olması gerektiğini, bazıları ise açık ya da gizli olabileceğini belirtmiştir (s. 159).

Bir diğer tartışma konusu ise şâz hadistir. Bu bağlamda şâz hadisin

tanımı, şâz-münker ayrımı, şâz hadiste zıtlığın olması, şâz hadisin mukabilinin mahfûz olması konularındaki tartışmalara değinen yazar, daha sonra münker hadis hakkındaki tartışmalara yer vermiştir. Kimi zaman birbirleri yerine de kullanılabilirdiği görülen şâz ve münker, hadis münekkitleri tarafından farklı kelimeler kullanılarak da ifade edilmiştir. Mesela münker terimi ilk başlarda zayıf veya sika râvinin teferrüd ettiği hadis, mevzu hadis, sika râvinin hata yaptığı hadis ve zayıfın sikalara muhalefet ettiği hadis şeklinde dört farklı manada kullanılırken, müteahhirûn münker için bu kullanımlardan en sonuncusunu esas almıştır (s. 199). Günümüzdeki bazı araştırmacılar müteahhir hadis âlimlerinin çok geniş bir alanda kullanılan şâz ve münkerin tanımını yaparak anlamını daralttıkları ve bunun mütekaddimûn kullanımına aykırı olduğu görüşündedir.

Yazar zayıf hadis meselesinde zayıf hadisin delil değeri ve zayıf hadisle amel ile ilgili tartışmaları nakletmektedir. Akabinde âhâd hadisle ilgili tartışmaları âhâd hadisin ilmî değeri ve inançta delil olması bağlamalarında ele almıştır. Bu bölümde son olarak hasen hadisten söz eden yazar, hasenin tanımının ilk olarak kim tarafından yapıldığına dair tartışmalara yer vermiş, hasen hadisin ıstılahlaşmasından söz ederken günümüz Arap dünyasındaki bazı âlimlerin hasenin ıstılah olarak ortaya çıkışının mütekaddimûn döneminde gerçekleştiği, bazılarının ise mütekaddim âlimlerin sözlük anlamında kullandığı bu kelimenin müteahhirûn döneminde ıstılah haline geldiği görüşünü benimsediğini aktarmıştır (s. 244). Tirmizi'nin hasen hadis tanımını ayrı bir başlıkta inceleyen yazar, onun kullandığı *hasen-sahih*, *hasen-sahih-garib*, *hasen-garib* gibi ifadelerin hangi anlama geldiği bağlamında günümüz Arap mütefekkirlerinin farklı görüşlerini sıralamıştır. Bütün bu konularda günümüz görüşlerini naklettikten sonra önceki âlimlerin görüşlerine yer vermeyi de ihmal etmemiştir.

Üçüncü ve son bölümde yazar sahâbenin adâleti ile ilgili tartışmalara yer vermiştir. Aslında bu konunun hadis usulü bağlamında ele alınmasının doğru olup olmadığı tartışabilir. Ancak yazar bu bölümün konu ile bağlantısını; râvilerin hadis usulü ilmi ve hadislerin tashih-taz'ifinde kilit role sahip olduğu, bu râvilerin kimi zaman tenkitlere maruz kaldığı, sahâbe tabakası dışındaki râvilerin ferdi olarak tenkit edilmesine rağmen sahabe tabakasına yapılan eleştirileri bütün sahâbeyi kapsadığını dile getirerek açıklamıştır (s. 271). Sahâbenin adâleti meselesinin geçmiş dönemlerde Ehl-i sünnet âlimleri arasında tartışma konusu olmadığını belirten yazar, bu konunun son iki yüzyılda modernist akımların etkisiyle tartışmaya açıldığını ifade etmektedir (s. 274). Yazar bu konudaki tartışmaları Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahâbenin adâletini nefyettiği iddiaları, sahâbenin birbirini yalanla itham etmelerinin, sözlerinin hüccet olmamasının ve masum olmalarının adâletlerine etkisi, müctehid olmayan ve bedevî sahâbilerin adâletleri, Hz. Ömer'in bazı sahâbileri münafıklıkla suçlamasının adâletlerine etkisi ve sahâbenin Hz. Peygamber'in sünnetine

taksirli davrandığı iddiası şeklinde dokuz başlık altında incelemiştir. Bu konuda görüşlerine yer verilen araştırmacıların ilk iki bölümde görüşleri değerlendirilen araştırmacılardan büyük oranda farklı olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim yazarın kendisi de günümüz Arap dünyasında hadis usulü alanında birçok tartışma olmasına rağmen sahâbenin adâletine dair tartışmaların sınırlı olduğunu, özellikle mütekaddimûn-müteahhirûn ekseninde tartışma yapan günümüz hadis âlimlerinin sahâbenin adâletini tartışmaya açmadıklarını dile getirmiştir. Söz konusu âlimler bu konuda Ebû Reyeye, Abduh, Reşid Rıza, Mevdûdî gibi araştırmacıların sahâbeye yönelttikleri tenkitlere reddiye yapmakla yetinmişlerdir (s. 275-276).

Sonuç bölümünde başlangıçtan itibaren ayrıntılı olarak ele aldığı tartışmaları kısaca özetleyen yazar, çalışmayı çok genişleteceği için hadis eserleri ve müellifleri hakkındaki tartışmalara değinilemediğini ve çalışmanın kapsamından dolayı Türkiye'deki hadis usulü çalışmaları ile Arap dünyasındaki çalışmaların mukayesesine girilemediğini ifade etmektedir (s. 313). Hadis usulü alanında günümüz Arap dünyasındaki görüşleri topluca bir arada göstermesi bakımından konu hakkında bilgi edinmek isteyen her araştırmacı için faydalı olacak bu eser, aynı zamanda eserde yer alan spesifik konular üzerinde müstakil çalışma yapacak araştırmacılar için de hem bir perspektif hem de Arap mütefekkirlerinin konu ile ilgili görüşlerinin bir özetini sunmaktadır. Günümüz Arap dünyasındaki hadise ve özellikle hadis usulüne dair literatürü görmek isteyenler için son derece önemli olan eser, yazarın günümüzde hadis usulü alanında çalışan ve kitapta görüşlerine yer verilen her Arap araştırmacı hakkında isimlerinin geçtiği ilk yerde dipnotlarda verdiği bilgiler sayesinde söz konusu araştırmacıları tanımak bakımından da iyi bir kaynak niteliği taşımaktadır. Son olarak eserin, özellikle hadis usulü alanında çalışacak araştırmacılar tarafından incelemesi büyük fayda hasıl edecek kıymetli bir çalışma olduğu ifade edilmelidir.

Hatice Karadeniz

(Arş. Gör., Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,
hatice.karadeniz@yalova.edu.tr; orcid.org/0000-0001-5062-2666)